UN PROIECT EXEMPLAR DE FILOSOFIE A LIMBAJULUI

ŞTEFAN AFLOROAEI*

1. Vom începe prin a afirma că opera lui Eugeniu Coşeriu ar putea să conteze mai mult astăzi pentru unele cercetări filosofice. Ar putea să devină relevantă cel puţin pentru acele cercetări care, într-un fel sau altul, au un caracter eminamente hermeneutic. Este vorba de reflecţia filosofică orientată către înţelegerea de sine a omului şi a formelor sale de expresie, a modului în care se constituie lumea sa istorică şi spirituală[1]. Doar că o astfel de importanţă a operei sale, deşi recunoscută de unii lingvişti şi filosofi, este asumată ca atare în puţine cazuri. Probabil că urmează de acum încolo să capete amploare, aşa cum ar fi într-adevăr firesc.

De asemenea, credem că Eugeniu Coşeriu poate fi socotit nu doar filosof al limbajului, în sensul disciplinar al sintagmei, ci, deopotrivă, un hermeneut al vieţii istorice şi culturale, asemeni lui Wilhelm von Humboldt în cultura secolului al XIX-lea sau asemeni lui Benedetto Croce şi Ernst Cassirer mai târziu. Face parte din rândul acelor gânditori care dezvoltă şi extind temele mari ale filosofiei, exact cele care privesc faptul vorbirii şi al gândirii, logosul care ne defineşte, modul de comunicare şi felul în care se constituie o viziune sau alta asupra lumii proprii. Înainte de toate, are în atenţie limbajul ca fenomen uman, o problematică vastă, cu consecinţe serioase pentru întreaga zonă a ştiinţelor culturii. Surprinde constant prin maniera erudită şi savantă în care dezvoltă problematica limbajului, nu mai puţin prin sensibilitatea sa faţă de unele chestiuni cu adevărat speculative, filosofice.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

[1] Cum ştim, bună parte din filosofia ultimului secol asumă deja „problema hermeneutică” (aşa cum îi spune Hans-Georg Gadamer în paginile introductive din *Adevăr şi metodă*). Se vede nevoită să aibă în vedere, explicit, „fenomenul înţelegerii şi cel al interpretării corecte a ceea ce este înţeles”. Filosoful german se referă mai ales la ceea ce numeşte experienţă hermeneutică, pe care filosofia o face în mod inevitabil. Această experienţă este însoţită, de la Nietzsche încoace, de o nouă conştiinţă critică, ce aduce „în faţa instanţei tradiţiei istorice, de care aparţinem cu toţii împreună, habitudinile de limbă şi de gândire (*die Sprach- und Denkgewohnheiten*) care se formează în cadrul comunicării individului cu contemporaneitatea” (Gadamer 2001: 12–14).

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 83–93

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

Cum bine s-a observat, Coşeriu îşi anunţă ideile într-un interval de timp în care reflecţia lingvistică, marcată de o anumită criză, se reorientează spre propria ei istorie, iar filosofia se transformă în bună parte într-o filosofie a limbajului (cum s-a întâmplat în deceniile şapte şi opt ale secolului trecut) (cf. Trabant 2011: 6). Limba devine din nou un obiect privilegiat al reflecţiei filosofice. Modul continental de a face filosofie se confruntă deschis cu cel anglo-saxon, analitic prin excelenţă. În acest context, „concepţia despre limbaj a lui Coşeriu se distinge prin aceea că nu exclude nimic din ceea ce ţine de limbaj, că dezvoltă o vastă sistematică a ceea ce aparţine limbajului, în care sunt integrate problematizările trecutului" (cf. Trabant 2011: 7). Nu se lasă confiscat de o modă sau alta (precum analiza logică a limbajului sau cercetarea de tip structuralist), deşi ţine seama de unele rezultate proprii gândirii analitice. Se orientează mai ales către o cercetare profund comprehensivă şi amplă, de o erudiţie neobişnuită.

Însă cel care caută să vadă ce anume spun astăzi unele lexicoane şi tratate, atunci când e vorba de filosofia limbajului, va rămâne surprins să constate că nume ca Benedetto Croce, Ernst Cassirer sau Eugeniu Coşeriu figurează prea puţin. Probabil că unele interese cognitive, dacă nu cumva o simplă modă, orientează atenţia doar către analiza logică a limbajului (Bertrand Russell, Rudolf Carnap), către filosofia limbii comune (Gilbert Ryle, John Austin), eventual către semantica logică (Alfred Tarski, Willard van Orman Quine) şi lingvistica structuralistă (Noam Avram Chomsky). Eugeniu Coşeriu nu ignoră preocupările de orientare analitică, însă caută să vadă deopotrivă limitele lor, aşa cum face în *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957) sau în *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft* (1975). Limba îi apare ca un domeniu amplu şi decisiv, ce urmează a fi aprofundat ca atare. Dezvoltă, în acest sens, o admirabilă filosofie a limbajului, o hermeneutică proprie şi deopotrivă o ontologie, unele consideraţii având realmente valoare metafizică, în sensul cel mai elevat al cuvântului.

2. Mă voi opri puţin la corelaţia acestor trei problematici – filosofia limbajului, ontologie şi hermeneutică – în câteva din scrierile lui Eugeniu Coşeriu. Ne amintim ceea ce spune cu referire la prima dintre ele, anume că priveşte însăşi esenţa limbajului, sensul limbajului ca atare. Dacă lingvistica generală şi teoria limbajului „se ocupă de întrebarea «cum», [...] filozofia limbajului se orientează mai degrabă spre «ce», spre sensul limbajului în genere" (Coşeriu 2011: 40). Raţionamentul pe care-l urmează Coşeriu pare să fie acesta: câtă vreme filosofia trebuie să asume o întrebare de fond, anume întrebarea cu privire la sensul fiinţei, urmează că filosofia limbajului îşi va pune întrebarea cu privire la sensul fiinţei limbajului. Cu această convingere, Coşeriu se situează într-o tradiţie ce îşi are rădăcinile în vechea gândire greacă. „Problema sensului fiinţei poate fi formulată referitor la toate tipurile de obiecte şi clase de obiecte şi include şi problema *cauzei* acestei fiinţe. Ştiinţele istorice şi ştiinţa generalului nu îşi pun această problemă; ele acceptă tacit faptul că obiectele şi clasele de obiecte de care se ocupă «există» şi «sunt aşa» cum le percepem intuitiv. Problematica filosofică depăşeşte simpla acceptare a fiinţării obiectelor şi stărilor,

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

ea pune sub semnul întrebării existenţa şi esenţa acestora" (Coşeriu 2011: 34)[2]. Aşa este, le pune sub semnul întrebării întrucât le problematizează din nou, caută să vadă în ce sens putem vorbi despre „existenţa" unui obiect şi despre „esenţa" sa.

Într-adevăr, problema sensului de fiinţă al celor despre care vorbim şi al limbajului ca atare este greu de ocolit în astfel de chestiuni. O idee de inspiraţie aristotelică este adusă din nou în atenţie. Ştiinţele nu sunt obligate să-şi pună o astfel de problemă: „ele acceptă tacit faptul că obiectele şi clasele de obiecte de care se ocupă «există» şi «sunt aşa» cum le percepem intuitiv". Însă filosofia simte nevoia să clarifice sensul în care spunem despre ceva că „există" sau, în altă privinţă, că „fiinţează". Dacă acest lucru nu ar fi clarificat, nu am putea accede la înţelesul vorbirii noastre şi al unor stări de lucruri.

Merită amintit aici ceea ce spune Jürgen Trabant în remarcile sale preliminare, anume că Eugeniu Coşeriu, gândind în acest fel, „nu se sfieşte să exprime judecăţi care astăzi sunt rostite foarte rar". Se întreabă totodată dacă noi astăzi am mai risca o astfel de judecată. Căci noi, acum, „am pierdut cuvintele mari, ca de altfel şi gesturile care ţin de acestea şi care însoţeau discursul magistral [precum cel al lui Coşeriu]" (Trabant 2011: 8). Sigur, aşa stau lucrurile, astăzi noi am pierdut în bună măsură cuvintele mari. Însă o judecată de felul celei formulate de Coşeriu, cum că trebuie să ne întrebăm cu privire la sensul fiinţei, o astfel de judecată am putea risca astăzi. În fond, Coşeriu nu ne invită neapărat să ne predăm cu totul şi necondiţionat metafizicii, în forma ei cea mai abstractă. Dimpotrivă, susţine că actele posibile prin limbaj, precum cele de numire şi semnificare, sunt cu adevărat prealabile în orice proces de înţelegere sau de comunicare. Ca să dau un singur exemplu din analizele sale, consideră că orice nume din fondul primar al unei limbi delimitează o modalitate de fiinţare, ceea ce Platon numeşte *diacriticón tes ousías* (*Cratylos*, 388 c). Faptul ca atare se petrece în orice folosire a limbajului, fie aceasta mai simplă, naivă, sau dimpotrivă, bine elaborată, savantă. În consecinţă, filosoful, mai ales atunci când se ocupă de formele omeneşti de expresie, este îndreptăţit să aibă în vedere sensul în care survine însăşi fiinţa limbajului.

Unele distincţii pe care le face sunt privite şi sub această intenţie ontologică a cercetării sale. Este ceea ce afli, de pildă, când delimitează cele cinci universalii ale limbajului (creativitate, semanticitate, alteritate, istoricitate şi materialitate, primele trei fiind socotite primare). La fel şi când reia distincţia între „cele două funcţii fundamentale ale limbajului": *onomázein* (a numi) şi *légein* (a spune)" (Coşeriu 2009: *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei*, 9–11). Insistă asupra diferenţei între comunicarea *a ceva* şi comunicarea *cu altul* (ultima corespunzând „alterităţii funciare a limbajului"). Revine mult asupra distincţiei – în chiar conţinutul spunerii – între desemnare, semnificaţie şi sens.

[2] Este vorba de diviziunea 1.3.3, intitulată *Problema filosofică – problemă a sensului fiinţei*. În prealabil, distinge trei tipuri de problematizări filosofico-ştiinţifice: problema istorică (privind fiinţa în timp a unui obiect, ipseitatea sa), problema general-ştiinţifică (privind fiinţa claselor de obiecte şi a stărilor de lucruri, aşa cum sunt delimitate prin ştiinţele matematice, ştiinţele naturii şi ştiinţele culturii) şi, în cele din urmă, problema filosofică (privind sensul ca atare al fiinţei unui obiect).

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

Unele consideraţii pe care le face în această din urmă privinţă pot avea destulă importanţă în cercetările ontologice de astăzi.

Astfel, consideră că semnificaţia unui nume înseamnă „delimitare şi, prin aceasta, constituire a unei modalităţi (tot virtuale) a fiinţării)". Este vorba de „*caracterul deictic* al limbajului: un nume «arată» *o modalitate a fiinţării* (sau, mai bine zis, el o constituie şi o reprezintă), dar nu ne spune nimic despre ea" (Coşeriu 2009: *ibidem*, 12)[3]. Semnificaţia face posibilă constituirea unei clase de obiecte („care, în raport cu lumea reală, poate să fie şi o clasă cu un singur membru cunoscut – de exemplu *soare*, *lună* – sau chiar o clasă vidă"). Alături de alte înţelesuri ale semnificaţiei (etimologică, lexicală, gramaticală sau propoziţională etc.), Coşeriu oferă şi un înţeles prin excelenţă ontologic. „În limbaj, semnificaţia unui semn este o simplă delimitare şi reprezentare a fiinţei lucrurilor" (Coşeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, trad. Eugen Munteanu, 133)[4]. Cum nu este vorba de discursul ontologic elaborat, face precizarea că termenul „fiinţă" se cere luat acum altfel decât în ştiinţă şi în filosofie: „pentru ştiinţă, semnificaţia semnelor este fiinţa lucrurilor, iar pentru filosofie ea este sensul acestei fiinţe". O consecinţă a acestor precizări este că actul de desemnare nu mai poate fi socotit primar: a desemna înseamnă „a raporta un lucru constatat la o semnificaţie deja dată" (Coşeriu 2009: *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei*, 12). Chiar şi numele propriu „este în limbaj un fapt secundar", întrucât identifică istoric o entitate într-o clasă deja recunoscută.

Ce ar fi de spus în marginea acestor consideraţii ale lui Coşeriu? Dacă un nume „arată" o modalitate a fiinţării, dacă o constituie şi o reprezintă, atunci îi asigură ontologia ei ca atare. Termenul „ontologie" are acum o semnificaţie verbală şi non-tematică, numind tocmai constituirea iniţială a unei modalităţi de fiinţare. Indică un fapt originar, întrucât, în absenţa sa, vorbirea şi gândirea nu sunt posibile. Semnificaţia unui cuvânt nu oferă nici fiinţa determinată a unui lucru, nici sensul ca atare al fiinţei, ci simpla delimitare a unui mod de fiinţare. În felul acesta, semnificaţiile unor nume constituie acele deja-uri inevitabile pentru vorbirea şi gândirea omenească. Oferă, cum spune Coşeriu, modalităţile virtuale ale fiinţării şi, cu aceasta, clasele de obiecte şi entităţi. Doar pe aceste date prealabile devine posibilă spunerea, propoziţia, în cuprinsul căreia se pot face noi distincţii, precum cele între adevăr şi fals, existenţă şi nonexistenţă etc.

Virtuală fiind, modalitatea de fiinţare – pe care o constituie un nume prin semnificaţia sa – comportă deja universalitate. Cum inspirat spune Coşeriu, numeşte „o posibilitate

[3] „Derivatele şi compusele îl conţin deja pe *a spune*, i.e. corespund din punct de vedere lingvistic unei anumite «gramaticalizări»". Cu alte cuvinte, „a spune" îl presupune pe „a arăta", conţine deja faptul că „un nume «arată» *o modalitate a fiinţării*".

[4] În ce sens însă a semnifica – a crea un semnificat – înseamnă deja cunoaştere? Coşeriu menţionează în alt loc faptul că „a cunoaşte înseamnă a concepe ceva ca identic cu sine însuşi şi ca diferit de toate celelalte". Ceea ce e conceput astfel „nu este decât un conţinut al conştiinţei". Intenţia cognitivă priveşte doar posibilitatea unei entităţi, modul ei de a fi, nu entitatea însăşi, adică nu faptul desemnării ei sau, mai departe, enunţarea cu privire la ea (Coşeriu 2009: *Omul şi limbajul său*, 48).

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

infinită a fiinţării". La acest nivel nu intervine încă distincţia între cele interioare şi cele exterioare sau între obiecte „mentale" şi obiecte „reale". Nici distincţia între existenţă şi nonexistenţă. Ci se constituie, ca element prealabil, „condiţie necesară pentru confirmarea existenţei lucrurilor (sau a «inexistenţei» lor)" (Coşeriu 2009: *Omul şi limbajul său*, 47). Este condiţia necesară şi pentru confirmarea altor caractere ale celor exprimate, interior sau exterior, mental sau real, subiectiv sau obiectiv etc.

Ne dăm uşor seama că ontologia îşi descrie acum forma ei prealabilă de posibilitate. Coşeriu aprofundează modul în care este posibilă această ontologie, ca delimitare a unei modalităţi de fiinţare (*diacriticón tes ousías*) şi ca înţelegere prealabilă a fiinţei (*lógos*). Cum scrie, „limbajul este *lógos*, înţelegere a fiinţei", însă *lógos* nediferenţiat, „anterior oricărui alt tip de *lógos*" (Coşeriu 2009: *Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii*, 111). Ontologia îşi află posibilitatea ei tocmai la acest nivel, al *lógos*-ului semantic, anterior celui apofantic sau de alt fel. O afirmaţie ce pare riscantă în primă instanţă devine astfel limpede: „se poate admite că ontologia a devenit posibilă doar graţie cuvântului *fiinţă*, adică graţie intuiţiei fiinţei dată în limbaj; dar aceasta nu înseamnă în nici un caz că ontologia se ocupă cu un obiect pur lingvistic" (Coşeriu 2009: *Omul şi limbajul său*, 50). Ca reflecţie asupra sensului fiinţei, ontologia nu se ocupă cu un obiect pur lingvistic. Însă posibilitatea ei se află acolo unde, graţie cuvintelor, intuim şi distingem moduri diferite de fiinţare.

Odată cu această ontologie, are loc o formă prealabilă de înţelegere. În fond, semnificaţia unui cuvânt ne dă posibilitatea să vedem în forma sa iniţială un mod de fiinţare. Este surprins astfel ceva simplu, nediferenţiat (*nóesis tõn adiairéton*). Înţelegerea se petrece acum ca aprehensiune a ceva indivizibil (*apprehensio indivisibilium*, sintagmă la care Coşeriu revine în dese rânduri)[5]. La acest nivel, limbajul nu enunţă „ceva *despre* esenţă sau existenţă: este *lógos semantikós* (expresie pur semnificativă), nu *lógos apophantikós* (enunţ asertiv)". Este în joc o „aprehensiune lingvistică" şi nu o „comprehensiune a conţinutului delimitat lingvistic". Înseamnă o formă de înţelegere, însă nu în sensul reflexiv sau elaborat al cuvântului. Ne dăm seama de acest lucru mai ales atunci când are loc o schimbare de felul celei semantice. „Schimbarea semantică manifestă, cu siguranţă, noi *atitudini* umane; dar aceste atitudini nu se înţeleg pe ele însele (în limbaj). Aprehensiunea lingvistică ar putea fi considerată, în mare, drept o treaptă anterioară înţelegerii". Se constituie în acest fel „*începutul*, *posibilitatea* unei noi înţelegeri de sine", fără a fi totuşi vorba de o înţelegere în sens reflexiv (Coşeriu 2009: *Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual*, 153). Întrucât limbajul delimitează modul de a fi al lucrurilor, „configurarea prin limbaj este o

[5] Cuvintele din lexicul primar „nu numesc (în mod nemijlocit) «lucruri», ci intuiţii, *quidditates* concepute intuitiv. Orice expresie primară a limbajului «natural» corespunde la origine unei *nóesis tõn adiairéton* (*apprehensio simplex, indivisibilium intelligentia*), şi nu unei clase delimitate de obiecte sau fapte. În acest limbaj nu se numesc obiecte deja clasificate: dimpotrivă, obiectele (şi «faptele») se clasifică pe baza semnificaţiilor. De aici rezultă că semnificaţia lingvistică poate, în primul rând, să corespundă mai multor tipuri de desemnare, ba chiar este normal să se întâmple aşa în limbile istorice" (Coşeriu 2009: *Logica limbajului şi logica gramaticii*, 263–264).

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

configurare primară a lumii" (Coşeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, 125, 127). De la aceasta pleacă orice altă configurare a lumii şi orice înţelegere de sine a omului.

De altfel, Coşeriu va afirma explicit că „limbajul nu înseamnă numai a putea vorbi, ci înseamnă «a putea vorbi şi a putea înţelege», căci «esenţa sa se prezintă în dialog»" (Coşeriu 2009: *Logicism şi antilogicism în gramatică*, 250)[6]. Ca înţelegere a lumii, în acest sens preliminar, limbajul „este supoziţie şi condiţie a *interpretări*i lumii" (Coşeriu 2009: *Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual*, 159). Va face în această privinţă o menţiune de natură a evita tot felul de confuzii: „limbajul înseamnă înţelegere şi structurare a «lumii», dar nu e interpretare a ei, nici creatoare de lumi posibile" (Coşeriu 2009: *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"*, 165). Cum vom vedea puţin mai departe, doar poezia, ca limbaj absolut, pare să se abată de la această condiţie iniţială, întrucât poate crea lumi posibile.

Aşadar, ontologia de care am vorbit mai sus este continuu dublată de o hermeneutică, iarăşi prealabilă sau – cum se spune uneori – prereflexivă. Ştim că se discută deja despre o hermeneutică a sensului în scrierile lui Coşeriu, aşa cum face Donatella Di Cesare, cu referire mai ales la cercetările coşeriene de lingvistică a textului. O astfel de hermeneutică ar putea fi pusă în relaţie cu cea pe care o subîntinde ontologia logosului semantic. Şi ar putea fi continuată cu ceea ce s-a numit „hermeneutica originarului şi autenticităţii" (Eugen Munteanu), avându-se în vedere însăşi lectura pe care Coşeriu o face unor texte de referinţă de la vechii greci încoace. În această din urmă privinţă, poate fi oricând o bună călăuză pentru cei care doresc să revină, direct sau personal, la scrierile care au marcat esenţial istoria culturală europeană.

Nu dorim să spunem că Eugeniu Coşeriu discută explicit despre o anumită hermeneutică, fie ea preliminară (la nivelul logosului semantic), fie a sensului (la nivel textual), fie cu privire la unele scrieri şi idei exemplare din istoria gândirii. Însă are mereu în atenţie actul de interpretare şi procesul de înţelegere. Se referă constant, de exemplu, la ceea ce este propriu interpretării în funcţie de obiectul acesteia: interpretare a fiinţei sau a lucrului, a semnificaţiei sau a sensului, a textului sau a timpului, a operei sau a lumii etc. Distinge între interpretarea „ca limbaj" şi interpretarea „prin limbaj" sau, în altă privinţă, între interpretarea analitică şi cea sintetică. Are în vedere unele proiecte teoretice asupra fenomenului interpretării, fie din perspectivă filosofică (Aristotel, stoicii, Augustin, Vico sau Leibniz), fie din perspectivă lingvistică. Deosebeşte mereu între înţelegerea nemijlocită – intuitivă – şi înţelegerea reflexivă, elaborată. Se referă pe larg la interpretarea unor texte literare şi la teoria literară a interpretării. Face trimiteri la operele celor care au discutat deja fenomenul interpretării, Martin Heidegger şi Ernst Cassirer, Hans-Georg Gadamer şi Roman Jakobson, Antonino Pagliaro şi Karl-Otto Apel. Aşadar, pune la lucru o vastă hermeneutică, la diferite niveluri ale limbajului şi cu multiple perspective. Acest fapt justifică oricând o lectură a paginilor sale dintr-o perspectivă explicit hermeneutică.

[6] Cu o referinţă la Martin Heidegger, *Hölderlin und das Wesen der Dichtung*, unde se spune că esenţa limbajului – ca *lógos* – constă în dialog.

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

3. Ca să delimiteze mai bine sfera problematică a filosofiei limbajului, Coşeriu are în vedere două dimensiuni primare ale limbajului, „obiectivă" şi „intersubiectivă". Le amintesc aici întrucât discuţia cu privire la ele, cum imediat vom vedea, aduce în faţă alte elemente ale unei ontologii proprii limbajului.

Prin dimensiunea sa obiectivă, limbajul este întotdeauna orientat spre un obiect, spre lumea obiectuală în genere (Coşeriu 2011: 43)[7]. Faptul orientării ei spre un obiect poate fi înţeles într-un mod analog celui pe care-l descrie Husserl atunci când vorbeşte despre intenţionalitatea conştiinţei (spunând că aceasta este întotdeauna conştiinţă *a ceva* sau conştiinţă *de ceva*). Întrucât distinge o modalitate a fiinţării şi concepe ceea ce numim obiect, limbajul are un caracter obiectiv. Trimite astfel la un fond de obiectualitate (în sens intenţional, căci „obiectul" nu înseamnă acum nici ceva „desemnat", nici „lucru" sau ceva „exterior" limbajului). Mai precis, constituie sau delimitează o modalitate virtuală de fiinţare (Coşeriu 2009: *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei*, 10). Este ceea ce se actualizează prin acte şi operaţii care asigură determinarea ca atare a unei semnificaţii.

Pe de altă parte, limba ne aduce întotdeauna în relaţie cu ceilalţi: împreună cu ceilalţi, alături de ei, faţă în faţă cu ei, atenţi sau străini faţă de ei etc. Cum scrie Coşeriu, „limba este activitatea unui subiect care este legat de alţi subiecţi tocmai prin intermediul acestei activităţi". Ca şi Antonino Pagliaro (*Il linguaggio come conoscenza*, 1951), va numi „alteritate" această dimensiune a limbajului. Ea este evidentă sub două aspecte: „vorbim «ca alţii», pentru a putea vorbi «cu alţii»; subiectul unei activităţi recunoaşte «în afară de sine» alţi subiecţi pentru a se putea deschide spre dânşii". Graţie acestei intenţionalităţi a limbajului, un subiect îi poate descoperi pe ceilalţi în calitatea lor de subiecţi sau, mai adecvat, de persoane. „O percepţie nemijlocită a celorlalţi ca subiecţi nu este posibilă. Ceilalţi constituie obiecte ale propriei percepţii, la fel ca şi toate celelalte obiecte sau stări de lucruri. Abia prin limbaj, care, prin dimensiunea sa intersubiectivă – alteritatea –, îşi corelează subiecţii, un subiect este pus în situaţia să-i recunoască pe ceilalţi nu doar ca obiecte, ci să le recunoască în mod mediat subiectivitatea". Este acesta un motiv serios pentru care cele două dimensiuni ale limbajului, odată cu relaţiile dintre ele, „aflate mereu în noi combinaţii şi variaţii", să reprezintă „problema fundamentală" a unei astfel de filosofii (Coşeriu 2011: 44).

Cu astfel de precizări, Coşeriu regândeşte ideea intenţionalităţii într-o manieră ce aminteşte de unele cercetări fenomenologice mai târzii, precum cele ale lui Paul Ricœur sau Marc Richir (*Méditations phénoménologiques. Phénoménologie et phénoménologie du*

[7] În ideea unei bune înţelegeri a dimensiunii obiective a limbii, traducătorul face o menţiune importantă cu privire la semnificaţia termenului „obiectiv". „Pentru a preîntâmpina confuziile, trebuie să adăugăm că în limbajul colocvial «obiectiv» înseamnă, *cum grano salis*, ceea ce aici este desemnat prin «intersubiectiv». Atunci când cineva consideră că un lucru sau altul poate fi stabilit în mod «obiectiv», are în vedere, de obicei, că respectivul aspect poate fi verificat intersubiectiv" (Eugen Munteanu, în Coşeriu 2011: 43, nota 6). Voi folosi în continuare mai ales termenul „obiectual" (cu varianta „obiectualitate"), spre a evita acelaşi gen de confuzie menţionat mai sus.

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

langage, 1992). Ultimul, de pildă, revine asupra ideii de instituire simbolică pe care o realizează limba vorbită, ceea ce poate să ofere modul originar de recunoaştere a celuilalt. Ca şi aceşti filosofi, Coşeriu face referinţe la fenomenologia lui Husserl din *Meditaţii carteziene* (mai ales a cincea, referitoare la experienţa alterităţii) şi la cea a lui Heidegger, din scrierile târzii dedicate limbii în genere. Nu mai puţin, are în vedere fenomenologia lui Maurice Merleau-Ponty (care, în 1952, publică *Sur la phénomenologie du langage*). Observă excelent că, graţie limbajului, conştiinţa nu mai este doar obiectuală (doar „conştiinţă de ceva"). Ea este deopotrivă conştiinţă faţă de cineva, căci limbajul înseamnă vorbire cu altul, ca altul, pentru altul sau faţă de altul. Pe de o parte, limbajul are caracter prealabil faţă de ceea ce numim conştiinţă, pe de altă parte, deschide intenţionalitatea în dublu sens, atât în sens obiectual, cât şi în sensul alterităţii. Cum aceste două dimensiuni se intersectează continuu, se cere studiată continuu însăşi corelaţia lor.

Plecând de aici, se nasc noi întrebări, de exemplu „în ce fel funcţia universală a limbii, în dimensiunea sa obiectivă, este compatibilă cu cea intersubiectivă, dacă aceasta din urmă pare să o relativizeze pe prima prin componenta sa istorică şi deci particulară?". Sau în ce măsură „diferă perceperea realităţii de la o comunitate lingvistică la alta?" (Coşeriu 2011: 45). În acelaşi timp, filosofia limbajului îşi asumă problema autonomiei limbii, atât sub aspectul obiectivităţii, ei cât şi sub cel al alterităţii. Problema ca atare a fost discutată pe larg de Benedetto Croce, începând cu *Filosofia dell'spirito* (1902). Coşeriu preia această chestiune, susţinând ideea unei autonomii a limbii care se constituie ea însăşi în chip comunitar şi istoric.

4. Avem motive să credem că, de fapt, Coşeriu îţi dă posibilitatea să înţelegi mai nuanţat ideea fenomenologică de intenţionalitate a subiectivităţii. Sau cea de intenţionalitate a limbajului, câtă vreme subiectivitatea – şi conştiinţa – se constituie graţie unor funcţii ale limbajului.

Înainte de toate, ar trebui să distingem între două accepţiuni ale termenului „intenţionalitate", aşa cum apar ele în scrierile lui Coşeriu. Într-o primă accepţiune, vorbeşte despre intenţionalitate atunci când se referă la ceva care este produs în mod intenţional ca semn. De exemplu, putem interpreta norii „ca «semne» ale unei posibile ploi"; în acest caz, norii apar ca indicii (Karl Bühler spune „simptome"), însă „indiciile nu sunt produse în mod intenţional ca semne, adică nu pentru a fi interpretate ca semne". Semnele în sens propriu sunt produse astfel „pentru a fi receptate şi interpretate ca atare de către un interpret". Ca urmare, „aici avem de-a face cu o dublă intenţionalitate, şi anume cu o intenţionalitate productivă deschisă la cel care produce semne şi cu o intenţionalitate «neproducătoare-de-semne» la interpret, ultima reducându-se la disponibilitatea de a recepta semnul ca semn şi de a-l interpreta" (Coşeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, 116). Însă intervine şi o altă accepţiune a termenului, atunci când discuţia se situează la un alt nivel. Anume, intenţionalitatea survine ca libertate sau creativitate a limbajului. Ca fenomen cultural, limbajul este caracterizat înainte de orice prin creativitate, *enérgeia*. Face posibilă astfel constituirea unei „alte lumi", ontologic distincte de cea „fizică". Este prin chiar natura sa finalitate semnificativă şi liberă. „Acest lucru apare chiar în definiţia aristotelică a

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

limbajului ca *logos semantic*: limbajul nu este numai fapt semantic, semnificativ, ci este şi *logos*, adică expresie umană liberă şi intenţională. De aceea, Aristotel semnala [în *Despre interpretare*, 16a, n.n.] faptul că strigătele animalelor «semnifică ceva», dar nu sunt simboluri. Pentru a avea un semn lingvistic e necesar să existe intenţionalitate semnificativă, e necesar ca cineva să prezinte ceva drept semn" (Coşeriu 2009: *Logicism şi antilogicism în gramatică*, 245)[8]. Aşadar, acest înţeles al intenţionalităţii stă în relaţie cu modul liber şi creativ al formelor umane de expresie.

Însă intenţionalitatea limbajului – şi, implicit, a conştiinţei – cunoaşte direcţii diferite. Acestea pot fi înţelese prin cele trei relaţii originare ale oricărei subiectivităţi: cu sine, cu celălalt şi cu lumea obiectuală. Înseamnă că intenţionalitatea se distinge ca intenţionalitate reflexivă (sau orientare către sine), intenţionalitate alteritară (orientare către celălalt) şi intenţionalitate obiectuală (sau obiectivă, cum spune Coşeriu). Ele survin concomitent, întrucât compun, prin limbaj, una şi aceeaşi lume de semnificaţii. Nu doar că survin concomitent, dar fiecare în parte le activează şi pe celelalte două. În acest sens, Coşeriu înţelege orientarea limbajului spre un obiect ca „obiectivare a intuiţiei", „relaţie a subiectului cu creaţia sa". La rândul lor, aceste direcţii ale intenţionalităţii pot fi regăsite în planuri distincte, cum sunt cel semantic şi cel apofantic, sau, din alt punct de vedere, cel raţional, cel practic şi cel poetic (reiau aici doar câteva distincţii pe care Coşeriu le face). S-ar putea descrie, cu răbdarea necesară, o cartografie mai extinsă a sensurilor diferite ale intenţionalităţii. Fenomenologia husserliană şi post-husserliană reprezintă o sursă continuă de inspiraţie în această privinţă.

Firește, intenţionalitatea nu constituie, pentru Coşeriu, un caracter singular al limbajului. „Esenţa intenţională" a limbajului survine doar odată cu „esenţa sa semnificativă", cu semanticitatea sa. Prin urmare, proprie limbajului este, înainte de toate, creaţia de semnificaţii şi semnificate, activitatea sa ca logos semantic.

Nu e vorba, în această regândire a intenţionalităţii, de a substitui conştiinţei limbajul ca atare, câtă vreme, cum spune Coşeriu, „limbajul este prima înfăţişare a conştiinţei umane". Este prima sa înfăţişare întrucât „nu există conştiinţă vidă şi [...] doar prin intermediul obiectivării sale conştiinţa se desprinde pe sine însăşi, recunoscându-se ca altceva decât «lumea»". În acelaşi timp, limbajul reprezintă prima înţelegere a lumii din partea omului şi, ca activitate liberă, „prima manifestare a libertăţii omului" (Coşeriu 2009: *Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual*, 159)[9]. Este prealabil în chip deplin, însă nu într-un sens temporal sau logic, ci ontologic, aşa cum în dese rânduri precizează filosoful.

Prin ceea ce spune despre artă în genere şi mai ales despre poezie, Coşeriu anunţă o situaţie de limită a limbajului şi a intenţionalităţii sale. Poezia reprezintă un „limbaj absolut", încât, în cazul ei, comunicarea cu celălalt nu este esenţială (Coşeriu 2009: *Omul şi limbajul său*, 51). Despre poezie nu poţi spune că este neapărat destinată altcuiva, căci ea

[8] Limba reprezintă în definitiv forma cu adevărat plenară a creativităţii umane (cf. Munteanu 2005: 256, 313).

[9] Chestiunea este discutată de Eugeniu Coşeriu şi în *Lingvistica textului*.

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

„nu se îndreaptă [prin ea însăşi] către alţii". Poate fi văzută, la limită, ca „activitate a unui subiect absolut" (Coşeriu 2009: *Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual*, 146)[10]. Realizează nu doar una sau alta dintre funcţiile limbajului, ci întregul lor (ceea ce „se poate numi *evocare*") (Coşeriu 2009: *ibidem*, 161). În alte uzuri lingvistice, precum cel cotidian, tehnic sau ştiinţific, acest întreg se reduce mult sau se „dezactualizează" (Coşeriu 2009: *ibidem*, 162)[11]. De aceea se poate spune că limbajul poetic este „limbajul pur şi simplu (fără adjective): realizare a tuturor posibilităţilor limbajului ca atare". Deţine o libertate maximă în privinţa creaţiei de semnificate, este spaţiul „plenitudinii funcţionale a limbajului". Am putea recunoaşte aici o teză aparte a lui Coşeriu, spectaculoasă şi aptă să inspire noi interpretări.

În definitiv, arta în genere şi poezia mai ales comportă ceva absolut (într-un înţeles oarecum etimologic al cuvântului: *absolutus*, în chip deplin liber). Libertatea lor deplină se probează în chiar actul lor de creaţie. Ca limbaj absolut, poezia înseamnă „unitate de intuiţie şi expresie", „pură creaţie de semnificate". Poate fi văzută astfel „numai în relaţia sa cu ceea ce este creat". Are puterea să creeze alte lumi posibile, ceea ce nu se poate spune despre limbaj în genere. Economia ei simbolică realizează un paradox pe care Coşeriu îl descrie excelent. „În poezie, tot ce este semnificat şi desemnat prin intermediul limbajului (atitudini, personaje, situaţii, întâmplări, acţiuni etc.) devine la rândul său «semnificant», al cărui «semnificat» este tocmai sensul textului. Din acest punct de vedere, Kafka, de exemplu, nu vorbeşte, în realitate, *despre* Gregor Samsa, ci *prin intermediul* lui Gregor Samsa, şi despre ceva diferit; din această perspectivă, şi Gregor Samsa este doar un «semnificant»" (Coşeriu 2009: *ibidem*, 165–166). Iar în alt loc va spune, în acelaşi sens, că „*Odiseea nu se referă* la o realitate, ci *este* o realitate" (Coşeriu 2009: *Logica limbajului şi logica gramaticii*, 275). Poezia exprimă, într-adevăr, limbajul omenesc în deplinătatea creativităţii sale. Ceea ce înseamnă că, în absolut sau în plenitudinea sa, limbajul echivalează cu poezia ca atare.

Încheiem aceste consideraţii spunând că astăzi, reflecţia lui Coşeriu cu privire la limbaj, limbi istorice şi forme culturale de expresie este de natură să provoace în chip decisiv gândirea filosofică. Într-adevăr, cum bine s-a spus, „concepţia despre limbă a lui Coşeriu se distinge prin aceea că nu exclude nimic din ceea ce ţine de limbaj, că dezvoltă o vastă sistematică a ceea ce aparţine limbajului, în care sunt integrate problematizările trecutului" (Trabant 2011: 7). Deschide o fenomenologie vastă a limbajului, în sensul post-husserlian al cuvântului. Nu întâmplător sunt invocate, în scrierile sale, unele nume ca Martin Heidegger, Benedetto Croce, Ernst Cassirer sau Maurice Merleau-Ponty. Caută să

[10] „Într-adevăr, ca unitate de intuiţie şi expresie, ca pură creaţie de semnificate (care corespund «modului de a fi al lucrurilor») – dacă vom considera subiectul creator ca absolut (adică numai în relaţia sa cu ceea ce este creat) – limbajul este echivalabil poeziei, dat fiind că şi poezia corespunde tocmai înţelegerii intuitive a fiinţei" (Coşeriu 2009: *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"*, 164–165).

[11] Va relua, în acest sens, unele teze proprii Şcolii de la Praga, lui Roman Jakobson sau, înainte de toate, lui Benedetto Croce, care a vorbit explicit despre poezie ca limbaj absolut (Coşeriu 2009: *ibidem*, 163–166).

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)

asigure cercetărilor asupra limbii o întemeiere filosofică şi o nouă deschidere culturală. Se orientează astfel către o viziune cu adevărat comprehensivă, riguroasă şi cuprinzătoare, ceea ce realmente îl singularizează în epocă. Nu ne rămâne decât să-l citim cu atenţie – sau să-l recitim – şi ne vom da seama că întrebările sale, odată cu noile deschideri spre care îndreaptă, ne privesc acum în chip nemijlocit.

BIBLIOGRAFIE

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Coşeriu 2011= Eugeniu Coşeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediţie nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească şi indice de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, cu o prefaţă la ediţia românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Gadamer 2001 = Hans-Georg Gadamer, *Adevăr şi metodă*, traducere de Gabriel Kohn şi Cătălin Petcana, Bucureşti, Editura Teora.

Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iaşi, Editura Polirom.

Trabant 2011 = Jürgen Trabant, *Câteva remarci preliminare, după treizeci de ani*, în Coşeriu 2011: 5–13.

A EXEMPLARY PHILOSOPHY OF LANGUAGE PROJECT

ABSTRACT

In the following pages I focus on the researches of Eugeniu Coşeriu on the philosophy of language. I consider that, by his remarks, Coşeriu describes a preliminary ontology of the original dimensions of language. That ontology concerns, on one hand, the linguistic acts of naming and signification and, on the other hand, the intentionality of language (its objective dimension, the inter-subjective one, named alterity, and the creative one). It is not an ontology as a theoretical reflection, but in its verbal and preliminary sense: the constitution, by the act of signification, of some ways of being (in the words of Coşeriu). That ontology is always backed by hermeneutics, both preliminary and implicit („language means understanding and structuring of the "world", but it is not interpretation thereof"). In the case of Coşeriu, it is hermeneutics that precedes and renders possible the hermeneutics of sense, as elaborated especially in his works on text-linguistics.

Key-words: *philosophy of language*, *naming and signification*, *ways of being*, *preliminary ontology*, *intentionality of language*, *implicit or preliminary hermeneutics*.

BDD-A1217 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.82 (2026-11-18 08:59:12 UTC)